

Pobočné tábory na území českých zemí

Nacistické koncentrační tábory nacházející se převážně na území dnešního Německa, Polska a Rakouska měly své pobočné tábory i na okupovaném území českých zemí, zejména v pohraničí. Byly to pobočky koncentračních táborů Flossenbürg, Osvětim a Groß-Rosen.

Válečné hospodářství „Třetí říše“ vyžadovalo velké množství pracovních sil pro zbrojní výrobu a pro nahrazení mužů, kteří byli odvedeni do wehrmachtu. Proto SS čím dál více usilovala o využití otrocké práce vězňů. V okupovaném pohraničí českých zemí a v Dolním Slezsku vznikla síť pracovních táborů spravovaných zvláštním pověřencem říšského vůdce SS pro pracovní nasazení v Horním Slezsku Albrechtem Schmeltem (proto označována jako Schmeltova organizace). Později byly tábory začleněny pod hlavní hospodářskou správu SS, a tím podřízeny nacistickým koncentračním táborům, v tomto případě zejména táboru Groß-Rosen. Reorganizace znamenala rušení menších táborů, centralizaci, přísnější ostrahu a obehnání táborů ostnatým drátem, zvýšenou izolaci vězňů od okolního světa, snížené přídělky jídla, zákaz přijímání a odesílání dopisů a návštěv, a v neposlední řadě přidělování vězeňských čísel a selekce.

Malé tábory se obvykle nacházely v blízkosti měst a vesnic – nikoli někde daleko schované za ostnatým drátem velkých koncentračních táborů. Vězni proto museli přicházet do styku s civilním obyvatelstvem. Navíc se nyní do pohraničí, které bylo po Mnichovské dohodě velmi radikálně „očisťováno“ od židovských obyvatel a které bylo již po několika měsících téměř bez Židů, vraceli Židé – jako vězni pobočných táborů.

Groß-Rosen

Koncentrační tábor Groß-Rosen (polsky Rogoźnica, Dolní Slezsko, na území dnešního Polska) byl zřízen v srpnu 1940. Kvůli vyčerpávajícím dvanáctihodinovým směnám, podvýživě a krutému zacházení patřil Groß-Rosen k nejhorším táborům. Ke kmenovému táboru patřilo na sto pobočných táborů různé velikosti, které se zřizovaly poblíž závodů důležitých pro válečnou výrobu. Celkem 16 jich bylo zřízeno na okupovaném českém území. Nacházely se v pásu podhůří Jizerských hor, Krkonoš, Vraních hor, na Broumovsku a v podhůří Orlických hor.

S likvidací tábora a jeho poboček začali nacisté již koncem ledna 1945. Mnoho vězňů bylo zavražděno během pochodů smrti, z nichž jeden vedl i přes Trutnovsko. Většinu táborů osvobodila Rudá armáda 8. a 9. května 1945. Táborem, včetně poboček, prošlo zhruba 125 tisíc vězňů, z nichž přibližně 40 tisíc zahynulo. V konečné fázi války tvořili vězni z komplexu Groß-Rosen 11 % všech vězňů nacistických koncentračních táborů.

Příklad: Trutnovsko

Několik ženských pobočných táborů Groß-Rosenu bylo zřízeno na Trutnovsku. Vězeňkyně musely zejména vykonávat vyčerpávající práci v textilních firmách, jejichž výroba byla postupně podřizována válečným účelům. Tábory vznikly v Poříčí a Hořejším Starém Městě (dnes části města Trutnov), Libči, Bernarticích a Žacléři. Menší pracovní komanda byla pracovně nasazena i v jiných obcích.

Největším táborem nejen na Trutnovsku, ale i v okupovaném českém pohraničí, byl tábor v Poříčí. (Více vězňů muselo pracovat pouze v podzemní továrně Richard v Litoměřicích.) Nacházelo se v něm průměrně kolem 1400 vězeňkyň a sloužil jako přestupní stanice pro nové vězeňkyně, školily se v něm dozorkyně a sídlilo zde táborové velitelství, kterému byly podřizeny všechny trutnovské pobočné koncentrační tábory. Pět trutnovskými tábory prošly přibližně 3000 vězeňkyň.

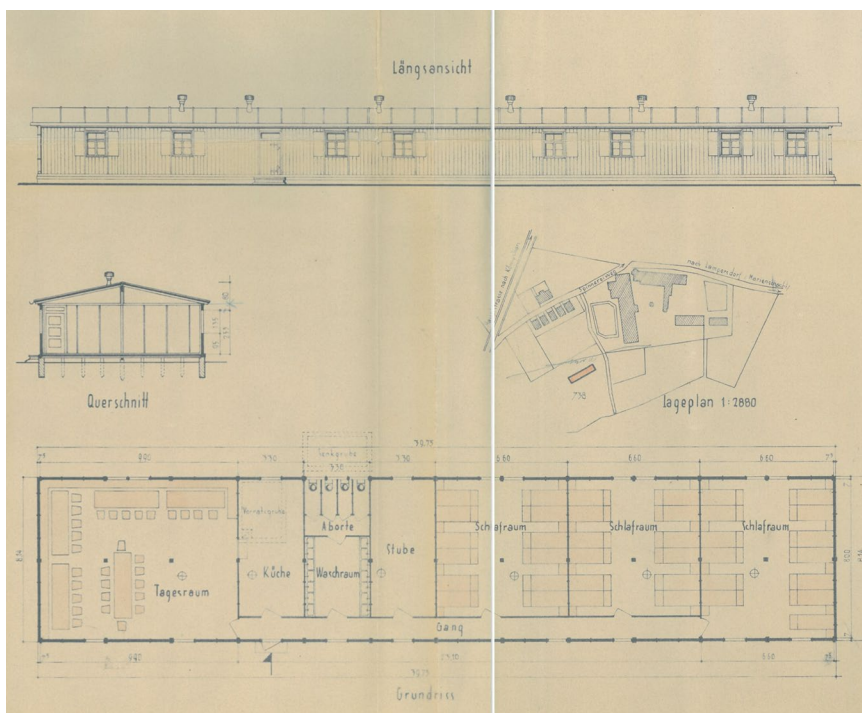
Vězeňkyně v trutnovských táborech byly nejčastěji židovské ženy z východního Horního Slezska. Většinou byly zatčeny po okupaci Polska při razířích na ulici nebo v bytě a poslány do táborů nucených prací pro Židy. V létě 1944 přibylo do trutnovských poboček Groß-Rosenu i několik desítek židovských žen z Maďarska a Slovenska. Některé z nich přijely přes Osvětim, kde v krátké době přežily několik selekcí.

Mimo strukturu koncentračního tábora Groß-Rosen pracovali na Trutnovsku v průmyslových závodech tzv. východní dělníci (zejména z Polska), totálně nasazení ze západních okupovaných zemí, angličtí, francouzští a sovětské váleční zajatci a také civilní (původní) němečtí a čeští zaměstnanci.

I v pobočných táborech na Trutnovsku probíhaly selekce, které měly oddělit staré, nemocné a práce neschopné. Největší selekce proběhla na jaře 1944, když byly podřizeny koncentračnímu táboru Groß-Rosen. Vězeňkyně musely předstoupit nahé před komisi složenou z lékařů, dozorkyň a esáků. Některé z nich bylo posláno do Osvětimi k fyzické likvidaci. Další zemřely v táborech v důsledku trestů, podvýživy a špatně léčených nemocí. Vězeňkyně se bály onemocnět, protože dlouhá pracovní neschopnost mohla znamenat deportaci, která se v jejich očích rovnala smrti. Některé už předtím prošly Osvětím a zažily selekce, při kterých ztratily své nejbližší. Na následky věznění v táborech zahynulo několik desítek z nich. Některé jsou pohřbeny na místních hřbitovech, jiné nemají, jako většina obětí holocaustu, žádný hrob.

431 - Plán na dostavu koncentračního tábora v Žacléři, 1942

Městské muzeum Žacléř

Život v táborech

Vězeňkyně byly ubytovány v lepším případě v upravených zděných továrních halách nebo v nově postavených dřevěných ubikacích. Spaly na patrových pryčnách. Nenosily typický pruhovaný vězeňský mundúr, ale civilní oblečení, někdy doplněné o typizovanou zástěru. Místo bot fasovaly dřeváky, které bez ponožek rozdíraly nohy do krve, zejména musely-li do továren docházet několik kilometrů pěšky. Ve většině případů měly možnost si tajně oblečení přeprat, neboť velká část z nich pracovala v textilních továrnách na tzv. mokraku, kde neustále protékala teplá voda. Celkově zde ale panovaly velmi špatné hygienické podmínky, ubikace byly plné hmyzu a na denním pořádku bylo vybírání vši. Typická táborová strava se skládala z chleba, margarínu, marmelády, řídké polévky či omáčky s trochou brambor a náhražkovou kávou. Jídlo bylo nesolené, neobsahovalo prakticky žádnou vlákninu či vitamíny a bylo zcela nepřiměřené namáhavé práci.

432 – Pobočný tábor v Bernarticích
soukromý archiv Václava Schreirera

433 – Svědectví Saly Garncarz

„Budíček zazvonil v ubikacích každé ráno o půl páté. Snídaně se skládala ze šálku vlažné hnědé tekutiny, která se podobala kávě a tenkého krajíce chleba. Jejich každodenní dvanáctihodinová směna v továrně začala v pět hodin ráno. Zusi a Sala byly přiděleny k stejnému oddělení. Celý den stály k sobě zády u obrovských strojů, jimiž procházely obrovské balíky surového lnu korytem vařící vody, která je čistila před tím, než prošla zařízením, které len navíjelo na malá vřetena. Když se vřetena namotala, musela být sundána a uložena do krabic, a do stroje byl vložen další velký balík lnu. Pokud se vlákno smotalo nebo přetrhlo, muselo být ručně vráceno zpět na místo a znovu spuštěno. Vlákna nakonec byla použita na látky pro německou armádu. [...] Okolo poledne měly krátkou přestávku na oběd, který se obvykle skládal z vodnaté polévky a bramborových slupek, doplněných občas plátkem chleba. Jídávaly s Evou, která pracovala na stroji ve vedlejší místnosti. O nedělích někdy dostaly do polévky hrudku másla a kousek koňského masa. Pokud se stalo, že některá z nich našla v polévce bramboru, rozdělily se o ni. Nakrájely ji na jemno a navrstvily na chléb, který Eva ohřála v rohu svého stroje. Zatímco jedly, přiřadily si k sendviči novou chuť. Sýr, navrhl Eva. Maso? Ne, dnes to budou vajíčka, opravila jí Zusi se slovy, že jednou sní tolik chleba, až z toho praskne.

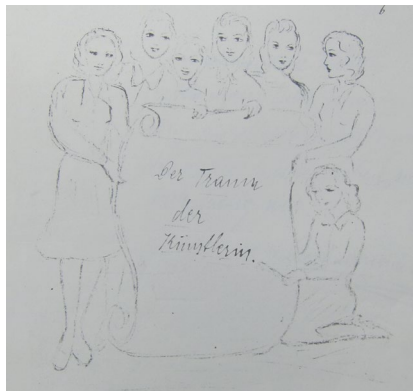
[...] Zusiny narozeniny byly zatím ,nejpropracovanější, ze všech: když se vrátila z práce, viděla na lehátku něco bílého. Byly to šaty vpředu ozdobené úhlednou řadou ručně přišíitých knoflíků. Vedle šatů položily přítelkyně umělecky vytvarovaný kus chleba. S velkou pýchou ho nazvaly ,torte` - dort. Každá z nich věnovala kousek chleba svého denního malého přídělu, ty kousky pak naskládaly do vrstev.“

Ann Kirchner: *Salin dar. Matčín příběh*, Praha 2012, s. 177-184

Sala Garncarz pocházela z Horního Slezska. V říjnu 1940 byla poslána do tábora nucených prací spravovaného tzv. Schmeltovou organizací. Než byla deportována do Žacléře v Krkonoších, prošla postupně několika tábory. V Žacléři se Garncarz 9. května 1945 dočkala osvobození. Později emigrovala do USA, kde žije dodnes.

Kultura

Kromě velmi špatných hygienických podmínek, zimy a hladu, strachu o své blízké trápila mnoho vězeňkyň i absence kulturních vjemů a zážitků. Občas se v Poříčí podařilo uspořádat kulturní večer se zpěvem, poezií a tancem či debatou o literatuře. V bernartickém táboře dokonce vyšla dvě čísla kulturního časopisu v maďarském jazyce s překlady Wolkerových básní, v poříčském vznikla epická báseň a v žacléřském společnými silami divadelní hra.

434 – Titulní strana rukopisu divadelní hry Sen jedné umělkyně

Památník Terezín

435 – Úryvek z divadelní hry Sen jedné umělkyně

„Profesorka matematiky: Pro dnešek dost.

Úkol na zítra: spravít tisíc ‚špatných‘ cívek.

Dívky: (najednou) Pozor! (Profesorka matematiky jde pryč)

Umělkyně: Ach, mám strach, že jsem špatně odpovídala.

II. dívka: Neměj strach, ty jsi začátečnice.

Umělkyně: Ale přece se bojím, že dostanu špatné vysvědčení.

I. dívka: Vysvědčení? To je stará věc, to už vyšlo z módy.

Nedostaneme žádné vysvědčení.

Umělkyně: Co tedy dostaneme?

II. dívka: Dobré žákyně dostanou místo starého zubního kartáčku nový ... nebo kilo mrkve. A když má naše milá rektorka dobrou náladu a je s námi spokojena, dostaneme někdy také pivo.

Umělkyně: Ach, to je hezké... ale já těžko něco dostanu...

I. dívka: Neměj žádný strach. Naše milá rektorka určitě zařídí, že dostaneš při obědě alespoň nášup.

Umělkyně: Nášup? To bude krásné. Já jsem z té spousty otázek dostala skutečně hlad. Co bude k obědu?

II. dívka: Tuřínová polévka.

Umělkyně: Škoda, pak by bylo lepší, dnes nášup nedostat, protože tuřín nemám ráda.

III. dívka: Nevadí, zítra bude zase tuřín.

Umělkyně: Skutečně? A pozítří?

I. dívka: Zítra a pozítří, za týden a za dva týdny také.

Umělkyně: Tedy stále?

I. dívka: Ano, syrový tuřín je velice zdravý a plný vitamínů.

Umělkyně: Ale ty říkáš, že dostanu tuřínovou polévku a vitamíny jsou jen v syrovém.

III. dívka: Ano, právě proto je na dvoře kupa syrového tuřínu, předtím, než ho vařený dostaneme k obědu.“

Městské muzeum Žacléř

Divadelní hra *Sen jedné umělkyně* (Der Traum der Künstlerin) vznikla v pobočném táboře Žacléř v německém jazyce. Jedná se o metaforické ztvárnění života v táboře. Pravděpodobně vznikla jako kolektivní dílo maďarských židovských vězeňkyň.

Vězeňkyně a civilní obyvatelstvo

Tábory se nacházely v těsném sousedství obcí a lidských sídel, a proto přítomnost vězeňkyň nebylo možné utajit. V továrnách pracovali i civilní zaměstnanci. Ti sice neměli s vězeňkyněmi vstupovat do kontaktu, ale toto nařízení nebylo často možné dodržet. Reakce civilních zaměstnanců na vězněné ženy byly velmi různé. Nenávistné, povýšené, lhostejné, ale i soucitné a pomáhající. Často pomáhali čeští dělníci, ale v mnoha případech i němečtí, muži i ženy. Stejně tak různorodé byly reakce mistrů a ředitelů továren. Německý mistr v táboře Poříčí odsoudil nejprve sbírání odpadků z kuchyně slovy: „To by přece nejedlo ani prase.“ Když ale zjistil, jak malé přiděly jídla vězeňkyně dostávají, svůj postoj změnil. V témž táboře česká dělnice, manželka německého antifašisty, vězeňkyním aktivně pomáhala a nosila jim jídlo, stejně jako někteří další. V bernartickém táboře dovozoval rakouský ředitel továrny vězeňkyním odnášet odpadní textilní materiál, z něhož si vylepšovaly nedostatečný oděv.

Dozorkyně

Tábory hlídaly převážně ženské dozorkyně, které dříve pracovaly jako dělnice ve stejných továrnách a u stejných strojů, u kterých později pracovaly židovské vězeňkyně. Jejich motivací mohla být identifikace s nacismem, ale i vyšší plat, lehčí práce nebo vyšší sociální postavení. Některé z nich se hlásily dobrovolně, například vrchní dozorkyně Elsa Hawliková, jiné byly vybrány zaměstnavateli nebo úřadem práce. Některé z dozorkyň po seznámení s prací požádaly o zproštění ze „zdravotních důvodů“. Podle svědectví vězněných žen se však většina z nich chovala krutě, zdůrazňovala svou moc, a to formou trestů nebo dlouhými venkovními apely. Naopak menšina byla shovívavější. V žacléřském táboře bylo postavení vězeňkyň snesitelnější díky oběma vrchním dozorkyním. Elizabeth Bischofová například potrestala dvě vězeňkyně za pokus o útěk jen varováním. Také selekce a transporty do jiných koncentračních táborů se v Žacléři nekonaly.

436 – Ema Machová (první zleva) s rodinou, kolem roku 1950

Městské muzeum Žacléř

Ema Machová byla původně dělnice v textilní továrně. Během války se stala dozorkyní v koncentračním táboře v Žacléři. Po válce byla odsouzena Mimořádným lidovým soudem. Na přímluvu bývalých vězeňkyň nebyla zařazena do odsunu a zůstala na území Československa.

